

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДІЯЛЬНІСТЮ ОРГАНІВ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

ТРАКАЛО Роман Ігоревич – прокурор Бориспільської міжрайонної прокуратури Київської області

Исследованы вопросы сущности судебного контроля в уголовном производстве, обобщенные нормы действующего уголовного процессуального законодательства Украины и законодательства западных государств относительно судебного контроля за действиями органов расследования, связанных с ограничением конституционных прав личности.

Ключові слова: судовий контроль, кримінальне провадження, органи досудового розслідування, обмеження конституційних прав людини.

Кримінальна агресія, тотальний наступ злочинності, особливо в її організованих, транснаціональних формах стали серйозною загальнодержавною загрозою стабільності в громадянському суспільстві, загрозою національній безпеці. У зв'язку з цим сьогодні необхідно застосовувати інші підходи, методи та засоби щодо розслідування кримінальних правопорушень, застосування заходів забезпечення кримінального провадження, проведення слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій, переходу до застосування міжнародних правових стандартів судового контролю.

Стратегічною лінією сучасної судово-правової реформи є поступова заміна прокурорського нагляду, у тому числі і на стадії досудового провадження, судовим контролем, оскільки поєднання в особі прокурора функцій розслідування кримінальних правопорушень та нагляду за ним суперечить вимогам системного підходу, викликає небезпечні перекося в досудових стадіях

кримінального провадження. Це підтверджується і практикою Європейського суду з прав людини, який у рішенні «Меріт проти України» звернув увагу на те, що звернення до прокурора зі скаргами не є ефективним заходом правового захисту, оскільки статус прокурора в національному праві та його участь у кримінальному провадженні не дають відповідних гарантій незалежного та безстороннього розгляду скарг. Тому виникає необхідність у наявності ще одного суб'єкта в досудовому провадженні – суду (судді), який посідає особливе місце серед владних суб'єктів процесу. Суд (суддя) є нейтральним арбітром, який не виконує ані процесуальну функцію кримінального переслідування, ані процесуальну функцію захисту. Це підтверджується і міжнародними стандартами в галузі прав людини, зокрема ст. 10 Загальної декларації прав людини 1948 р.; ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р.; ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права 1966 р. У досудовому провадженні лише суд (суддя) відповідає тим вимогам незалежності та безсторонності, які встановлені для носіїв судової влади Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод та прецедентною практикою Європейського Суду з прав людини [1, с. 1].

З початком проведення правових реформ в Україні виникало чимало питань щодо нового бачення ролі суду, прокуратури, органів розслідування, їх повноважень та їх впливу на права і свободи громадян.

Особливо це стосувалося суду, оскільки поступово підвищувалася його роль в механізмі охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, що призвело до появи інституту судового контролю.

Ідеєю створення інституту судового контролю за законністю й обґрунтованістю процесуальних рішень слідчих органів, які обмежують права і свободи громадян, стало оприлюднення у 1992 році в Конвенції судово-правової реформи. Верховна Рада України у 2001 р. прийняла закон про внесення змін до КПК, унаслідок яких зроблено суттєві кроки у напрямі розбудови інституту судового контролю. Законодавчо закріплено судовий порядок застосування такого запобіжного заходу, як взяття під варту, затримання і доставлення особи до суду. Крім того, розширено механізм оскарження рішень і дій органів розслідування; порядок апеляційного перегляду цих рішень; ліквідовано інститут нагляду прокуратури за судовою діяльністю тощо [2, с. 486].

Важливим кроком, який визначив подальший зміст судового контролю на досудовому розслідуванні стало прийняття та введення в дію нового Кримінального процесуального кодексу України, що надав суду центральне місце в кримінальному провадженні, закріпив усі принципові положення, що відповідають завданню демократизації судового процесу, забезпечення конституційних прав і законних інтересів учасників кримінального провадження, змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їх переконливості, а також розширив межі судового контролю.

Особливе місце серед учених, які вивчали питання становлення і розвитку судового контролю в кримінальному провадженні, посідають А.Р. Туманянц, В.Д. Бринцев, Е.Ф. Куцова, О.М. Ларін, П.А. Лупинська, М.С. Строгович, Ю.М. Грошевий, В.Т. Маляренко, Л.Д. Удалова, В.В. Назаров, В.М. Тертишник, Л.В. Черечукіна, І.В. Гловюк та ін. Проте, незважаючи на це, нові завдання, що висувуються перед органами розслідування і судом у кримінальному провадженні змушують нас повернутися до цієї

проблеми. Мета цієї роботи полягає в тому, щоб на основі чинного кримінального процесуального законодавства та міжнародних нормативно-правових документів визначити сутність та особливості судового контролю на досудовому розслідуванні, розробка на цій основі рекомендацій з удосконалення кримінального процесуального законодавства. Її новизна полягає у новому погляді, з урахуванням норм вітчизняного кримінального процесуального законодавства, практики Європейського суду з прав людини, щодо сутності, видів, ознак та меж здійснення судового контролю на досудовому розслідуванні.

Судовий контроль є невід'ємною і важливою частиною забезпечення прав і свобод людини і громадянина, оскільки саме він перебуває в центрі правового поля, на якому безпосередньо і практично реалізуються вимоги та обмеження, закріплені в кримінальному провадженні. У зв'язку з цим сьогодні одним із першочергових завдань практичних працівників та науковців є створення такої моделі судового контролю за досудовим розслідуванням, яка буде відповідати основоположним засадам правової держави та стане запорукою захисту конституційних прав і законних інтересів учасників кримінального провадження від зловживань органів досудового розслідування.

Судовий контроль здійснюється на кожній стадії судового провадження. У КПК чітко визначено, що на стадії досудового розслідування саме слідчий суддя наділений контрольною діяльністю, при цьому його повноваження мають специфічний характер, оскільки спрямовані на забезпечення прав учасників кримінального провадження, на свободу та особисту недоторканність, недоторканність житла чи іншого володіння особи, таємницю спілкування, невтручання у приватне життя, недоторканність права власності тощо.

Під час досудового розслідування виключно слідчий суддя може приймати рішення про застосування заходів забезпечення кримінального провадження; застосування запобіжних заходів, затримання особи; проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій,

пов'язаних з обмеженням конституційних прав людини.

Основним завданням слідчого судді є встановлення факту, чи дійсно права і свободи учасника кримінального провадження було обмежено чи порушено; чи було створено або створюються перешкоди для їх реалізації. Зважаючи на зазначене, слідчому судді належить особливе місце під час досудового розслідування.

Слідчий суддя, на відміну від прокурора чи керівника органу досудового розслідування, не здійснює поточного спостереження і втручання у процесуальну діяльність органів розслідування, оскільки його діяльність на стадії досудового розслідування можлива лише в разі вияву ініціативи сторін обвинувачення та захисту, у міру надходження конкретних клопотань слідчого, прокурора. Виключенням з цього є загальні обов'язки судді щодо захисту прав людини, що передбачено ст. 206 КПК України.

Кримінальне процесуальне законодавство України не містить офіційного поняття судового контролю. Серед науковців також відсутнє єдине розуміння цього поняття. Наприклад, А.Р. Туманянц стверджує, що судовий контроль є самостійною функцією судової влади, а контрольну функцію в кримінальному судочинстві становить захист конституційних прав громадян шляхом контролю та перевірки застосування заходів примусу, пов'язаних з обмеженням цих прав [3, с. 6]. Л.Д. Удалова, В.Я. Корсун визначають судовий контроль на досудових стадіях кримінального процесу – як особливий, самостійний вид судової діяльності, спрямований на забезпечення прав, свобод і законних інтересів особи, а також їх захист і відновлення у разі порушення органом дізнання, слідчим, прокурором. При цьому вони слушно доводять, що, з одного боку, мета судового контролю на досудових стадіях кримінального процесу – це загальна превенція у сфері захисту прав, свобод і законних інтересів учасників процесу, а також відновлення вже порушених прав. З іншого – перевірка і сприяння законності і обґрунтованості прийнятих рішень і провадження процесуальних дій органами досудового розслідування і прокурором щодо

встановлення обставин події без вирішення справи по суті [4, с. 68-69].

На думку Д.П. Кисленка, судовий контроль під час розслідування злочинів – це передбачена Конституцією України та КПК діяльність суду у досудових стадіях кримінального судочинства, яка реалізується ним у встановленій процесуальній формі і спрямована на гарантування законності та обґрунтованості процесуальних дій і рішень органу дізнання, слідчого та прокурора, також має на меті захист і охорону прав та свобод особи [5, с. 5]. О.В. Войтов судовий контроль за досудовим слідством у кримінальному процесі визначає як різновид діяльності суду, що діє на підставі міжнародних, конституційних і кримінально-процесуальних правових норм, які мають запобіжний та правовідновлювальний характер і є окремою функцією суду, основним завданням якої є захист конституційних прав громадян шляхом перевірки судом законності й обґрунтованості дій і рішень посадових осіб та органів розслідування, які обмежують ці права та свободи під час своєї діяльності [6, с. 211].

М.М. Ковтун визначає, що судовий контроль це: а) регламентована кримінальним процесуальним законом діяльність суду, сутність якої становить контроль (перевірка і оцінка) законності та обґрунтованості дій і рішень публічних процесуальних органів, які обмежують конституційні права особи; б) ця діяльність цілком спрямована на вирішення (урегулювання) соціально-правового спору (конфлікту) сторін по суті, в) вирішення цього спору по суті в силу норми закону або (ясно вираженої) волі сторін віднесено до компетенції суду; г) предмет контролю і межі його дозволу судом не тільки єдині для всіх форм реалізації судового контролю, а й обмежені волею закону або суб'єктивною волею (інтересом) сторін, д) метою судового контролю є судовий захист (забезпечення) конституційних прав і свобод особи; є) ініціатива до реалізації тієї чи іншої форми судового контролю виходить не від суду, а від зацікавлених (у вирішенні спору) суб'єктів, поза цієї ініціативи такий контроль неможливий; ж) результатом є винесення загальнообов'язкового, забезпече-

ного примусовою силою держави судового акта (акта правосуддя), покликаною до правового вирішення спору сторін [7, с. 42-44].

На нашу думку, судовий контроль на стадії досудового розслідування – це здійснювана у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку діяльність слідчого судді, що виявляється в дозвільних та перевірочних заходах з метою забезпечення законності і обґрунтованості рішень та дій органів досудового розслідування, прокурора, які обмежують конституційні права і свободи особи.

На підставі аналізу КПК України ознаками судового контролю, на нашу думку, є: процесуальний порядок здійснення; ініціативний характер з боку сторін обвинувачення та захисту, інших учасників кримінального провадження; наявність клопотання або скарги як привід здійснення; специфічний предмет дослідження (контроль законності та обґрунтованості рішень, дій чи бездіяльності органу розслідування, прокурора); винесення судового рішення, яким вирішується спір сторін.

Існують різні моделі судового контролю на стадії досудового розслідування. У Франції з виникненням зазначеного інституту з'явилася друга слідча інстанція, отже, зацікавлені особи отримали додаткові гарантії забезпечення належного слідства. Більш реальним став принцип змагальності, життєвість якого правознавці пов'язували з судовим контролем в стадії досудового розслідування, який був одним із численних нововведень. Так, слідчий суддя, який має намір застосувати до обвинуваченого тимчасове ув'язнення як запобіжний захід, попередивши обвинуваченого про права на надання йому строку для підготовки свого захисту і мати захисника, вислуховує вимоги прокурора Республіки, зауваження обвинуваченого та його захисника. За результатами обміну думками слідчий суддя вирішує питання про взяття під варту обвинуваченого.

У США арешти, обшуки і деякі інші слідчі дії проводяться поліцією з попередньою, або, у виняткових випадках, наступною санкцією суду. В інших країнах діють інші схеми судового контролю на стадії досудо-

вого розслідування. На відміну від вітчизняного кримінального процесу, суд Республіки Білорусь практично не втягується в судочинство на стадії досудового розслідування і не наділяється виключними повноваженнями на прийняття рішень, пов'язаних з обмеженням конституційних прав громадян. Провадження важливих процесуальних дій санкціонується прокурором. Згідно КПК ФРН, якщо прокурор вважає, що потрібно клопотати про видачу ордеру на арешт, то він повинен домагатися негайного приводу затриманого до судді, що відповідальний за ведення справи [8, с. 48-49].

Ідея заміни традиційного прокурорського нагляду за законністю діяльності органів досудового розслідування на судовий контроль довгий час не знаходила прихильників серед прокурорських працівників, так і деяких науковців. На їх думку, основними причинами неможливості здійснення своєчасного та якісного судового контролю на стадії досудового розслідування є відсутність кадрового забезпечення та недостатнє фінансування судової системи, повільна модернізація органів досудового розслідування і правоохоронних органів, що загалом не сприятиме виконанню завдань кримінального провадження. Ми вважаємо доводи супротивників введення судового контролю не є достатньо обґрунтовані і аргументовані, мають вузько відомчі інтереси.

Розкриваючи сутність судового контролю на досудовому розслідуванні, необхідно з'ясувати його види. Л.Д. Удалова, В.Я. Корсун судово-контрольні дії на стадії досудового розслідування умовно поділяють на три види:

- 1) судовий контроль при наданні згоди на обмеження конституційних прав та свобод людини;
- 2) судовий контроль при розгляді судом скарг на дії і рішення органів дізнання, слідчого, прокурора;
- 3) судовий контроль у зв'язку з оскарженням рішення про видачу особи (екстрадицію) [4, с. 72-73].

Г.П. Середа виділяє два види судового контролю за діяльністю органів розслідування та прокурора: 1) суд надає дозвіл на застосування заходів кримінально-процесу-

АНОТАЦІЯ

Досліджені питання сутності судового контролю в кримінальному провадженні, узагальнені норми чинного кримінального процесуального законодавства України та законодавства західних держав щодо судового контролю за діями органів розслідування, пов'язаних з обмеженням конституційних прав особи.

SUMMARY

The problems of the essence of judicial review in criminal proceedings, general rules applicable criminal procedural legislation of Ukraine and laws of Western powers for judicial control over the actions of an investigation related to the restriction of constitutional rights of individuals.

ального примусу, проведення слідчих дій, які обмежують конституційні права та свободи особи під час досудового провадження; 2) суд розглядає скарги на деякі процесуальні рішення органів досудового розслідування [9, с. 16].

На нашу думку, спільними ознаками зазначених видів є те, що вони спрямовані на забезпечення захисту та охорони прав особи, які обмежуються під час розслідування кримінальних правопорушень.

Відповідно до КПК України, на нашу думку, існують такі види судового контролю за діяльністю органів досудового розслідування, як:

1. Судовий контроль при дачі дозволів на застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

2. Судовий контроль при дачі дозволів на проведення слідчих (розшукових) дій, що пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод особи.

3. Судовий контроль при дачі дозволів на проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що пов'язані з обмеженням конституційних прав і свобод особи.

4. Судовий контроль при розгляді скарг на рішення, дії чи бездіяльність органів досудового розслідування чи прокурора.

Загалом практика свідчить про те, що застосування судового контролю за законністю й обґрунтованістю рішень та дій органів досудового розслідування в кримінальному провадженні має позитивні результати, оскільки, усуваючи порушення прав учасників кримінального провадження, забезпечується законність досудового розслідування і оптимальні умови для здійснення правосуддя. Водночас судовий контроль не повинен перешкоджати швидкому, повному та неупередженому розслідуванню, негативно впливати на оперативність проведення

слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій, оперативність застосування заходів забезпечення кримінального провадження.

Література

1. Гловюк І.В. Судова діяльність у досудовому провадженні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Одеська національна юридична академія. – О., 2009. – 20 с.

2. Дерев'янка О. В. Судовий контроль за застосуванням засобів процесуального примусу / О. В. Дерев'янка // Держава і право : зб. наук. пр. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2006. – Вип. 36. – С. 486-492.

3. Туманянц А.Р. Судовий контроль за законністю і обґрунтованістю процесуальних рішень органів досудового слідства: автореф. дис. канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. – О., 2007. – 23 с.

4. Удалова Л.Д., Корсун В.Я. Суд як суб'єкт кримінально-процесуального доказування: монографія. – К.: Вид. дім «Скіф», 2012. – 168 с.

5. Кисленко Д.П. Судовий контроль під час розслідування злочинів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / Національна академія внутрішніх справ. – К., 2012. – 16 с.

6. Войтов О.В. Дозвіл суду на провадження слідчих дій – спосіб судового контролю дотримання конституційних прав їх учасників // Південноукраїнський український часопис. – 2011. – № 1. – С. 209-212.

7. Ковтун Н.Н. Судебный контроль в уголовном судопроизводстве России / Н.Н. Ковтун; Нижегород. правовая акад. – Н.Новгород: НПА, 2002. – 332 с.

8. Зинец Р.А. Судебный контроль в стадии предварительного расследования: процессуальные и организационные аспекты: дис. ... канд. юрид. наук (12.00.09) / – Волгоград, 2005. – 197 с.

9. Серета Г.П. Контроль суду за діяльністю органів досудового розслідування // Становлення системи негласного розслідування у кримінально-процесуальному законодавстві : матеріали круглого столу, 7 жовт. 2011 р. – К. : ФОП Ліпкан О.С., 2011. – С. 14-18.